

AZ EGYETEMES MAGYAR ÉSZJÁRÁS

KARÁCSONY SÁNDOR TÁRSASLOGIKÁJA

DEME TAMÁS

Erőteljes hang szól a médiában. Különös sajtótájékoztató. Attól különös, hogy a beszéd teli van képpel. Nem úgy szól, mint a szokott írástudók. Nem okoskodó, inkább szemléletes. Nem elföd, inkább megvilágít. A szóképekből látjuk is, amit gondol. Pedig politikai esemény, miniszterelnöki sajtótájékoztató, 2022. december 21-én. Halljuk, mégis mintha filmet néznénk. A gyerek és az öregapja is megérti. Íme: „Aki fegyvert szállít, az benne van a háborúban, legalább bokáig. Aki az egyik hadviselő fél katonáit kiképzí, az benne van térdig. Aki nemcsak a katonákat képzí, hanem irányítási képzést is ad, az benne van kötésig a háborúban. Ha pedig teljes egészében finanszírozza – az szügyig van benne a háborúban.” Aztán tovább: „2023-at látom itt a téli ködből kibukkanni”, és „ideje, hogy lecsapoljuk a mocsarat”, aztán egy jellegzetes szólásmondás, mely szerint bagoly mondja verébnek, a Lánchídról szólva „az az egyetlen jó hír, hogy a halak továbbra is szabadon közlekedhetnek”, az EU költségvetéséről meg, hogy egy olyan utcán indultunk el, amelyből nagyon nehéz lesz majd visszafordulni, a politika nehéz műfaj, „nem lehet tudni, hogy meddig bírja az ember, egyik nap még úgy néz ki, hogy ide nekem az oroszlánt is, másnap pedig olyan, minthogyha száz évet öregedett volna”, az adósság olyan, hogy „ha azt valaki a vállára veszi, rögtön agyon is nyomja”, végezetül előkerül „egy komoly szög az unió koporsójában”.

Gondolatokat hallottunk, szinte láttunk. A gondolkodás megformált képe a nyelv. A beszélt nyelvből megérhető a gondolkodásmód. Erről érdemes elmélkedni, és érdemes eltűnődnünk logikánk sajátosságain. A „létezés magyar minőségéről” szóló értelmiségi eszmecsere megkerülhetetlenné teszi a világszemlélet vizsgálatát. Felmerül a kérdés: van-e sajátosan magyarnak mondható gondolkodás, és ha van, miben különbözik a tőle eltérőktől?

MAGYAR ÉSZJÁRÁS

Igen, tapasztalataink szerint van magyar gondolkodásmód, élő, megismerhető. Ez a sajátosság megtalálható a logikánkban, nyelvünkben, nevezhetjük észjárásnak is. Ennek természetét írta le a 20. század legnagyobb hazai filozófus-nyelvész-pszichológus-pedagógus tudósa, Karácsony Sándor (1881–1952), *A magyar észjárás* című 1939-ben az Exodusnál megjelent kötetében. Az észjárás nem más, mint gondolkodásmód, logika, nyelv. Már a fogalom neve sejteti egyik jellegzetességét, a képszerűséget. Nyelvünkben az ész valósággal jár, azaz mozdul, megy, ezért beszélünk észjárásról. És nemcsak az ész, de a gesztus, a tánc, a mozdulat, a gondolat, az egész lelki beállítódás tetten érhetően (igen, tetteinkben) sajátos. Erre hatott persze a hagyomány, a szokás, de a kultúra nem genetikusan öröklődik. A külső formák mellett vannak belső lelki beágyazottságok, melyek több száz vagy ezer évekre visszamenően meghatározóak.

Gondolkodásmódunk a nyelv formáiban ölt testet legláthatóbban (nyelven értve kultúránk összes formáját). Karácsony szerint a nyelv a kultúra formája, a nyelv tartalma maga a kultúra.

Hazánkba jövő, táncházlátogató nyugati barátainkból néha előbukkan az érdekes felfedezés, miszerint számukra a magyar népdalok szomorúak. Ez persze nem így van, de finom észlelésük jelez valamit. Ehhez nem kell magyarázni az ötfokú pentaton és a hétfokú diatonikus zenei rendszer különbségeit (megismerhetők Bartók Béla, Kodály Zoltán, Lendvai Ernő elemzéseiből), a folklorikus „zenei íz, illat” különlegessége jól észlelhető a távolról érkezőknek. Ugyanígy megtapasztalható a beszéd szófordulatainak sajátossága is (beleértve megint a „csavaros észjárást”). Példáink elvezetnek a gondolkodásmód, azaz a társaslogika területéhez. Mitől olyan a zenénk és beszédünk, amilyen?

A formális nyelvi logikát tanítják a nyugat-európai típusú iskola tanulóinak. Azaz nekünk is. Karácsony elemzései bizonyítják: hazai iskoláink nyelvezete fordításnyelv. Amikor az otthoni szavakhoz szokott fülű gyerek bekerül az iskolába, ott a családi nyelvszokástól eltérő nyelven beszélnek hozzá, tankönyveink is erre kényszerítik. (Az okok történelmieket, az újkori tudományosság logikáját nyugati-indogermán nyelvektől, kultúráktól vettük át.) Kérdezni szoktam egyetemistáimtól: hogy is van a kör fogalmának meghatározása? Legtöbbször az alsó tagozati definíciót dűnnyögik az iskolában tanult németes kifejezéssel. Ezt verték fejükbe, ez volt a tankönyvben. A hátravetett állítmány tipikusan az indogermán nyelv, logika átvétele. A példa Karácsonytól való:

„A magyar értelmiség nyelve fordításnyelv, s azok a nyelvek, melyekből vétezt, formailag is rajta hagyták eredeti szellemüket. A magyar tankönyveknek nemcsak a terminológiája szó szerinti fordítás, hanem még a mondatbeli szórendje sem a magyar szórendi törvények szerint való. A kör meghatározásában: a kör oly pontok mértani helye, melyek mindegyike egy közös ponttól, a középponttól egyenlő távolságra van – ez a van nem a magyar, hanem egy nem-magyar grammatika törvényei szerint került a mondat végére.”¹

Magyarul mondhatnánk: „a középponttól azonos távolságra lévő pontok összessége”. Nem jobb vagy rosszabb a fogalmazás, de láthatóan különböző. Nos, ha van saját nyelvi logikánk, miképp jellemezhetjük azt? Az észjárásbéli sajátosságot hangzó beszédünk (rég stílusú zenéink) ereszkedő jellege, a képi fogalmazás egyszerűsége, az állandó viszonyítás és a mellérendelés adja. Kontra György találóan világítja meg Karácsony állításait az észjárásról, amikor azt írja, hogy „a magyar nyelv artikulációs bázisa például a némethez viszonyítva feltűnően ereszkedő jellegű, mondanivalónkat saját nyelvünkön szólva mindig elől hangsúlyozzuk [...] Nyelvünk grammatikáját vizsgálva az a legfeltűnőbb, hogy milyen nagy mértékben érvényesül a mellérendelés elve. Beszédünkben minden egyik a másikhoz képest jelenik meg, tehát folyton viszonyítunk, összetett mondataink inkább mellérendelőek, mint alárendelőek.”²

Történelmi szempontból nem véletlen, hogy Karácsony Sándor a *Magyar észjárás* című könyvét épp akkor írta (1938) Bécsben, amikor Hitler csapatai bevonultak Ausztriába az *Anschluss* során. A könyv egésze a germán felsőbbrendűségi téboly elleni tiltakozást jelzi. A kötet címében a „magyar” jelzőt semmiképp sem lehet valamiféle nemzetkarakterológiai délibáb elfogultságai szerint félreértelmezni. Karácsony szerint a magyarság nem „vér és faj” ügye, nem származás kérdése, hanem közös nyelv, népdal, népművészet, szokások, hagyományoké. Ezzel remek válasszal szólt bele kora „ki a magyar?” kérdésének vitájába. Nála nem elég, ha valaki magát magyarnak mondja, az sem elég, ha van, „aki vállalja”. Karácsony bővített állítással felel: szerinte az a magyar, aki vállalja és teljesíti küldetéséből adódó feladatát. Három alapszó: küldetés, feladat, teljesítés. Ez már társaslelki szemléletű, viszonyító társaslogika, azaz észjárás.

saját nyelvi
logikánk van

1 KARÁCSONY Sándor: *A magyarok kincse*. Széphalom Könyvműhely, Bp. 2008. 236.

2 KONTRA György: *Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor*. BIP, Bp. 2003. 52.

TÁRSASLOGIKA

Karácsony Sándor rendszerének egyik alapállítása, hogy egyszerre vagyunk autonómok és társas lények. Az autonómiánk a mienk, abba kívülről nem lehet beleszólni. Íme a példa, mely meg szokta döbbszteni az individuális lélektan és a könyökvédős oktatástan felkentjeit. Az egyén nem nevelhető, de a társaslény igen. Az egyén érzelmi nevelése nem lehetséges, de társasérzelmi, azaz művészeti nevelése igen. Az egyén akarati nevelése illúzió, de társasakarati, azaz társadalmi nevelése működtethető. Átalakíthatnánk Descartes szavait: viszonyulok, tehát vagyok. Viszonyainkban élünk. Ez kapcsolódik az észjáráshoz, ebben a szemléletben egységet alkot a társaslélektani, a társasfilozófiai és a társaslogikai (észjárás) reláció háromsága.

Karácsony szerint a magyar észjárás fogalomalkotásában nem elvonó, nem spekulatív, nem is kategorizáló, hanem szemléletes. Objektív, primitív egész. Ezt a társaslogikát leginkább a nyelv, a szóláshagyomány, az énekbeszéd, a művészeti formák, valamint az együttlét szokásai éltetik. A magyar nyelvben a jelölés szemléletessége, a mellérendelés, zenénkben népdalaink sorszerkezeti izometriája, ereszkedő lejtésű, hangsúlyos dallamvonala, a pentatónia, a kvintváltás, a *parlando-rubato* előadásmód, díszítőművészetben az eget a földdel összekötő antropomorf motívumok a tulajdonságai a sajátos, keleti észjárásnak.

Továbbá mellérendelő viszonyítás jellemzi a grammatikánkat. Egymáshoz viszonyítjuk beszédünk elemeit. Magyarul nem beszélünk „az apáról”, hanem mindig valakinek az „apjáról”. Érzékletessé teszi a birtokos személyranggal jelölő gondolkodást a híres kórházi anekdota is. Amikor Karácsony kórházban volt (háborúban sérült lábának betegsége élete végéig elkísérte), tisztelgő látogatásra jött hozzá a miniszter. A főtitkviselő magas rangú volt, de a professzornál jóval fiatalabb. Tegeződni udvariasságból nem próbált, a magázódás pedig ridegnek tűnt volna. A megszólítás zavarát a következőképp palástolta: Hogy van a láb, professzor úr? Utólag jót nevetünk ezen az ügyetlenségen, így nem szokás kérdezni nálunk. Német, francia, angol nyelven még jöhet ez a lábat középpontba helyező kérdés, de magyarul „lábad” vagy „lába” az értelmes. Ami megint jelzi, a magyar észjárásban nem absztraktul szólnak, hanem mindig objektívan viszonyítanak valamit valamihez.

Észjárásunk konkrétan s egyszerűen viszonyul a másik emberhez. Árukodó a nem ezen alapuló absztrakt gondolkodásmód individualizmusa, egoizmusa. Ott az egyén van központban, nem a másik ember. (Pedig megtanulhatták volna Martin Buber-től, hogy az „én” csak akkor létezik, ha van „te” is.)³ Maslow szükségletábrájának tetején az egyén autonómiája didereg.⁴ Modellpiramisa globalizáló, individuális, liberális-kapitalista világrendet mutat, melynek csúcán villog az önmegvalósítás dicsősége. (Nálunk ma is ezt a modellt tanítják szociológus-, pszichológus- és tanárjelölteknek.) Maslow 1943-ban publikálta elméletét, szinte ugyanakkor, amikor Karácsony a magáét. Az amerikai szükségletpiramis alján az egyén elemi létfeltételeit találjuk, tetején pedig az önmegvalósítást. Itt van a legnagyobb ellentét a két észjárás között. Maslow individuumra épített elmélete az egyén önértékét tartja legnagyobbra, ezzel szemben Karácsony elmélete a „másik emberhez” való viszonyunkat építi. Karácsony modellje természetes, élő, a Maslow-elmélet eredetije viszont rég meghaladott. Piramisának modellje az *ego* kiteljesedése. Ez inverze Karácsony Sándor társas szemléletének, ahol az

egyén minősége a másik emberrel való kapcsolatában fejlődik. Maslow anyagi – sőt, szinte vulgármaterialista – modellje lezárja az utat a transzcendens felé, Karácsonynál viszont természetes, sőt elengedhetetlen a szellemi erő, a transzcendens jelenléte.

Karácsony Sándor fontosabb, életében megjelent művei

A csucsay front (1928)

Nyugati világnézetünk felemás ígában (1933)

A neveléstudomány társas-lélektani alapjai. I-VI. (1938–47)

A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja (1939)

A könyvek lelke (1941)

A társaslélek felső határa és a transzcendens-re nevelés: A magyar világnézet (1941)

Ocsúdó magyarság (1942)

A magyarok Istene (Vallásos nevelés) (1943)

A nyolcéves háború (1944)

A társadalmi nevelés és a társaslélek akarati működése: A magyarok kincse (Értékrendszer és axiológia) (1944)

A magyar demokrácia (Függetlenségre – autonómiára nevelés) (1945)

Magyar ifjúság (1946)

A magyar béke (Háborúból békére – reformra nevelés) (1947)

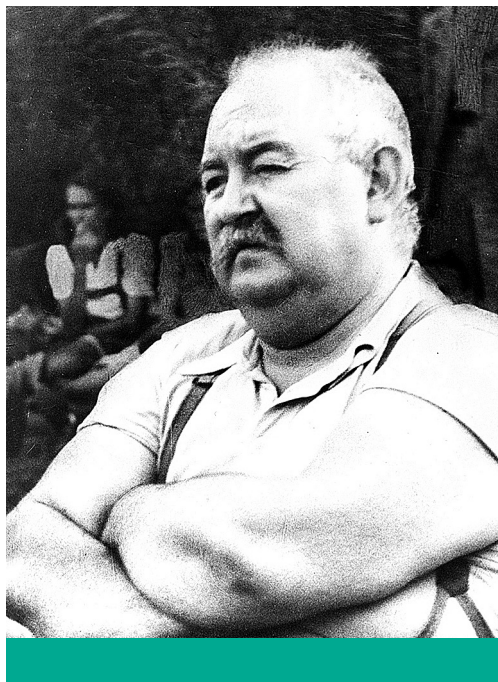
3 Martin BUBER: *Én és te*. Európa, Bp. 1991.

4 Abraham Harold MASLOW: *A lét pszichológiája felé* [1968] ford. TURÓCZI Attila, Ursus, Bp. 2003.

Karácsony Sándor a magyar kultúra bemutatásakor sajátosságokra mutat a társaslogikai jelentés tartalmaiban. Észjárásunkban a jelentés egészen más-ként viselkedik, mint az indoeurópai, vagy euroamerikai nyelvekben. Kövendi Dénes az amerikai fizikusok által „marslakóknak” nevezett emigráns magyarok sajátos képi gondolkodásáról ezt írta:

„A nyelvi jelentés fogalma már a titok világába vezet a magyar embert: érzi, hogy nem tudhatjuk, melyik szó miért jelenti az, amit jelent. A jelentés titok volta ösztönzi a magyar embert szemléletességre, képes beszédre a legmagasabb intellektuális szinten is: az Amerikába emigrált magyar matematikusokat, fizikusokat nemcsak azért csúfolták-becézték Marslakóknak, mert egymással mindig a maguk furcsa nyelvén beszéltek, hanem azért is, mert legelvontabb tételeiket is – még furcsább módon – mindig szemléletesen igyekeztek kifejtetni. (Mellesleg olyasmit is mondott egyikük, hogy sohasem vitte volna annyira az atomfizikában, ha nem Ady nyelvén nevelkedik.)”⁵

Karácsony az indoeurópai/euroamerikai kulturális világszemléletet kielemezve feltárja az emberiség régebbi, univerzális társaslogikai modelljét, észjárását. Bár 1938-ban ezt a gondolkodásmódot még keletinek s magyar jellegűnek írta le (mi mást mondott volna, hiszen ebben élt), élete végén már egyértelműen kijelentette: az eredetileg magyarnak nevezett társaslogika voltaképp egyetemes. Bizonyította, hogy ezen észjárás lényege – a mellérendelő, képes beszéd, a viszonyítás társaslogikája (amely több keleti kultúrában, így a Bibliában is létezik) – az emberiség legősibb világlátását mutatja.

Karácsony Sándor (1891–1952)
(Déri Múzeum / MANDA)

INKULTURÁCIÓS STRATÉGIÁK

Mi köze ennek mai világunkhoz? – kérdezhetnénk, hiszen a jelen kérdéseire várunk választ. Nos, nagyon is sok köze van az észjárásnak korunkhoz. Ideje ezt észrevenni (eszünkre venni, egy újabb nyelvi képpel élve) történelmünk mindennapos válságaiban.

A középkorban és az újkorban az inkulturáció léte vagy hiánya meghatározó volt az egymástól eltérő társadalmak együttélésében, konfliktusaiban. A nyugati jellegű világszemléletben, politikában többnyire a nyertes-vesztes, avagy „nulla összegű” küzdelem volt általános. Neumann János játékelméletét idézve, két fél közül, ha valaki győzött, akkor a másik fél mindig vesztes volt. A történelem arra tanította a nemzedékeket, hogy mindig győzni kell, vagyis az ellenfél legyőzése a cél. A nagy hódítások, gyarmatosítások stratégiája az erőfölényen alapult. A Spárta kontra Athén és a római birodalom háborúinak mintáit követő keresztény–muszlim háború, az amerikai Észak–Dél konfliktus, a kelet–nyugati francia–orosz küzdelem, valamint a birodalmi németek és ellenségeik öldöklő világháborúja mindenhol területszerzéssel járt. A gyengék mindig vesztesek, s jaj a legyőzötteknek! Elpusztulnak, vagy mint a földbe taposott mag, túlélni tanulnak. A győzni és legyőzni akaró, vesztest generáló stratégiák rejtett formájaként létezett a „pacifikálás”. Itt álszent béketeremtés jegyében fedett hatalmi erőszak valósult meg (*pax romana*, *PAX AMERICANA*, vagy a jelenkori kiber- és hibrid vetélkedés, olykor filantróp maszokban). Nekünk fájó emlék a közelmúlt megtévesztően ravasz kádári „konszolidációja”, a „legvidámabb barakkal”, a „reformkommunizmussal” és az „emberarcú szocializmussal”. Kölnizett hazugság, hiszen a pacifikálás valódi jelentése a lassú gyarmatosítás, az észrevétlen rabul ejtés.

⁵ KÖVENDI Dénes: *Függelék* = KARÁCSONY Sándor: *A magyar észjárás*. Széphalom Könyvműhely, Bp. 2008. 258.

Karácsony Sándor: *A magyar lélek (1946)*

A „magyar”-ság lelki probléma. A végtelen pusztában és lehetőségeiben vagy az erdélyi fennsíkon, vagy ott, ahol történelmi élete folyamán az az embercsoport, amely tegnap és ma „magyar”, megoldandó feladatot kapott vagy látott, és erre a feladatra ömlött ki lelkének egész tartalma sajátosan (és egészen másképpen, mintha éppen más feladatot nyert volna). Ha tehát ezer esztendőn keresztül egy bizonyos alapmagatartás mai napig nem módosult, vagy legalább észrevehetően nem változott, az nem a pusztai lélek változhatatlanságát jelenti, hanem azt mutatja, hogy az elvégzendő feladat nagyjában ma is ugyanaz, amilyen eredetileg azt a bizonyos lelki magatartást szükségessé tette.

Azt azután már nagyon könnyű lehetségesnek tartani, hogy *ez a feladat* a magyar embernek testi-lelki habitusára alakítólag hatott, hogy a magyar embert *ez a sajátosan magyar küldetés* jellegzetesen másvalamilyen emberré formálta, mint amilyen a nem magyar ember. Továbbmegyek. *Ez a „magyar”-ság* mindenféle származású és fajú embert magyar emberré formálhat, ha egyszer azt a másik embert megejtette és varázsa alá hajtotta a magyar feladat, és a magyar embercsoport társaslelki funkciói hatni kezd-

tek benne és rajta keresztül a magyar vállalkozás szolgáltatóra. Ha lélek dolgának látjuk a „magyar”-ságot, nem materiális ok anyagszerű okozatának, akkor egyformán megmagyarázhatónak (bár mindvégig meghatóan transzcendensnek) mutatkozik a turáni lovas lelkének időálló alaprétege és az elmagyarosodás jelensége egyaránt.

A magyar lélek már sokszor elpusztulhatott volna a kimért tér és kimért idő oki-okozati viszonyában. Nincs annak okos magyarázata, miért maradt meg mégis. Csoda ez. Nem a sült galamb csodája, de csoda. Meg ne foszd a magyar lelket „csodálatos”-ságától, mert belepusztul! Új meg új csodák viszik tovább, és éltetik új meg új ezredékeken keresztül.

Nem a szalmaláng, a Pató Pálok, a széthúzás és a sült galamb népe a magyar. A végtelenség és örökkévalóság csodaképpen élő lelke ő. Ázsia és Európa öleléséből született lélek. Addig mindenesetre élni fog, mert addig dolgozott, míg Ázsia és Európa egyik nem lettek. Még egy ezer évet tehát igencsak. Lehet, többet is. Csoda lesz, ha fel nem őrlik, de ez a csoda meg fog történni mégis. Elfér a végtelenségben, és telik az örökkévalóságból.

Karácsony Sándor: *A magyar észjárás* (2. jav. és bőv. kiad.) sajtó alá rend. Lendvai L. Ferenc, Magvető, Bp. 1985. Az első kiadás 1939-ben az Exodusnál, az 1946-ban előkészített második kiadás posztumusz jelent meg. Az itt olvasható szöveg részlet az utóbbi kötet bevezetéséből, a 41–42. és 54–55. oldalokról (kiemelések az eredetiben).

Kérdés, hogy volt-e, van-e, lehet-e ennek pozitív ellenstratégiája, alternatívája? Igen, lehet. Egyik legerősebb pozitív ellenstratégiája a keresztény világnézet. A kereszténység abszurdnak tűnő magatartásában, megküzdésmódjában ott az ellenségszeretet. Egészen más a célja. A másik fél legyőzése helyett annak meggyőzése, elfogadása, vagy legalábbis elviselése. Agresszív hatalmak által a nem ellenálló másik fél ugyan elpusztítható, erkölcsileg mégsem vesztes. Fontos jelezni: a vissza nem ütő gondolkodásmód nem vallási privilégium, hanem létező egyetemes észjárás. Biológiai tények és nemkeresztényi tapasztalat a bizonyíték rá. Jusson eszünkbe a verekedő kutyák, tigrisek harca, ahol az egyik fél megadása jeléül hanyattfekszik, felkínálja nyakát: a támadója megáll, nem öli meg. Humán példa: Mahatma Gandhi sikeres küzdelme, amellyel egy egész szubkontinentst, Indiát ragadta ki az erővel gyarmatosító Anglia szájából. Ez igazi ellenállás volt – az erőszakmentesség keleti gondolkodásmódjával, mondhatnánk azt is, észjárásával. Élő alternatívákat láthatunk keresztény társadalmi „kísérleteknél” is. Egyik legismertebb a jezsuiták szervezte közösségek megvalósulása a paraguayi guaraní indiánok között. A kísérlet tagjai megélték az azonosuló beilleszkedést, az inkulturációt. (E különleges délamerikai modellt mutatta be a *Misszió* film című 1986-ban.) Az inkulturáció világszerte ismert példái a jezsuiták, ferencesek s más szerzetesrendek missziói, amelyekben Krisztus arcképe a japánoknál, kínaiaknál mandulaszemű, az afrikaiaknál fekete bőrű, az indiánoknál rézbőrű. Ehhez viszont az a gondolkodásmód kellett, amely nem fegyverrel győz, nem is pacifikációval, se ravaszkodó konszolidációval, vagy kibertechnikával, hanem olyan hatékony szellemi erővel, amiről épp itt beszélünk. Ez él a magyar észjárásban is, de nemcsak ott. Nem privilégium, hanem ősi, egyetemes szemlélet és magatartás.

Ez az észjárás volt megtalálható azokban a törzsi közösségekben, amelyek táncairól, játékaikról Andrásfalvy Bertalan írt néprajzi, társadalomkutató tanulmányokat.⁶ Mai világunkról is szóló elemzéseiben Andrásfalvy azt nehezmé-

6 ANDRÁSFALVY Bertalan: *Életgazdagság*. Zenei Anyanyelv Alapítvány, Bp. 2021. 117.

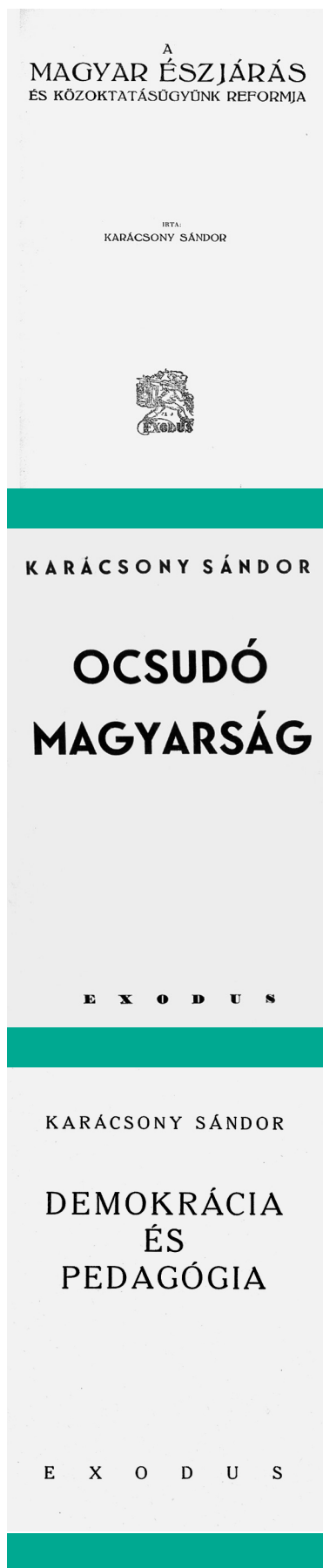
nyezi, hogy sportjátékaink szinte mindegyike nulla összegű stratégia mentén bontakozik ki. Azaz mindig kell valakinek veszítenie ahhoz, hogy valaki győzhessen. Ez a verseny lényege. Itt jön a társaslogika (észjárás) összefüggése Karácsony társasfejlődés-lélektanával. Bizonyította: csak egyetlenegy életkori sávban viseli el az ember a versenyzést. A prepubertás korában, amikor ez az alapja jó közérzetének. A kisiskolás gyerek szívesen versenyez, szalad, szaval, énekel. Ez a játék több is a játéknál, a verseny ekkor életöröm. De tessék csak megnézni az egészséges kamaszt, a fiatal *adolescent* s az állítólagos felnőtteket (a nagykorú sokszor még nem felnőtt). Ott bizony nem kívánja, sőt rühelli az ember a versenyt. Vegyük korszakunk kedvenc példáit a gazdasági világhelyzetből. A globalista hatalmak pénzelik a verseny erőltetését, a piaci, technikai, elektronikai, hadiipari ügyek reklámját. Ám ha felnőttek életét kísérlik meg „modernizálni” munkahelyi, nemi versenyek bevezetésével, már teljes a csőd. A globális kényszerverseny eredménye globális undor. Vele jön a migráns bérmunkások, vadiúj gyilkolótechnika piaca, érzékenyített gyermek-transznműek vetélkedője, az eszközként használt partnerek folyamatos cseréje. Sakk-matt a természetnek.

Márpedig: az én biztonságom garanciája a te biztonságod. Ma Európa megint háborúban él. Fegyverek, energiaforrások, pénzpiacok, felderítők és lelkek háborúja zajlik. A „csíragyilkos” szellemi küzdelem már nemcsak életet, hanem az élet feltételeit rombolja. Karácsony kemény kritikája ma is érvényes a pusztító percgőzelmekről, rögtér-rablásról, a bosszúállások gögös lázálmairól. A háborúmagyarazatok hamis ideológiájáról, a negatív észjárásról a következőket írta: „a szubjektív és komplikált felfogás nem féleség, hanem marhaság”. A másik fél alávetettségét, elpusztítását célzó gondolkodásmód helyett az említett keleti (magyar, de egyetemes) észjárás az egymás biztonságát kölcsönösen erősítő elvet vallja. A társaslet kiegyensúlyozásának pozitív alapja: az én biztonságom garanciája a te biztonságod. „Az »én-nek«, az első személynek csak akkor lehet rendezett az életérzése, zavartalan a jogi viszonyulása, ha biztosítja a »te« autonómiáját, a második személy jó életérzését.” Ez teljes ellentéte az erőszak perverz filozófiájának.

AKTIVITÁS ÉS PASSZIVITÁS

Keleti kultúrák tanulmányozásakor sűrűn találkozhatunk a nyugatihoz képest ellenkező életfelfogással, gondolkodásmóddal. Jól ismert az euroamerikai individualista élet és az ősi keleti közösségi lét dichotómiája. Ritkábban emlegetik a mai világunkat meghatározó aktivitás-passzivitás ellentétet. Pedig ez is észjárásfüggő! A keleti népek, indiaiak, kínaiak hagyományos nyugalma más életmód, mint a mindig harcra kész, tekintélyvédő, gyanakvó, megelőzésre, lerohanásra készülő (villámháborús) nyugati aktivitás. Jelenkorunk üzleti reklámjai az azonnali, „most vedd meg” *last minute* piaci termékekkel villognak. (Villognak, mert az számít hatásosnak, ami gyors, pergő, mint a mobilklikk, *flashmob*, *slampoetry* vagy a celebek blabla-hadarása.) Karácsony Sándor elemzéseiből kiderül, sokszor az az érték, amikor a „passzivitás a legnagyobb aktivitás”. Az elmúlt két évszázad felpörgő hajszája, siettetése után bebizonyosodik a „lassan járd, tovább érsz” igazsága, meg az indián földre ülése, mellyel bevárja, hogy lelke utolérje. Nem véletlen, hogy a gazdaság GDP-haszonindexe mellett ma sokszor említik a bruttó nemzeti boldogság (BNB) ENSZ által elfogadott mutatóját is.

7 KONTRA: L.m. 50.

Válogatás Karácsony Sándor műveiből: *A magyar észjárás és közoktatásunk reformja* (1939), *Ocsúdó magyarság* (1942), *Demokrácia és pedagógia* (1946)

A boldog életmódjáról elhíresült ázsiai Bhutan nem éppen a hiperaktív sietés országa.

A mi országunkat sokszor stigmatizálták lassúnak, patópálszerű várakozónak vagy „szalmalángnak”. A „magyar bűnnek” nevezett aktív és passzív tulajdonságokról Karácsony lerántja a leplet. Nála nemcsak nem negatív a vádként felhozott jelző, hanem pozitív a kép. Amint írja:

„Disztingváljunk. Vagy lelkiakat a »szalmaláng«, vagy lelki betegség. A kető együtt nem lehet. Magyar »bűnök« tehát nincsenek. Bűnös magyarok vannak, lehetnek ezrivel, magyar bűnöket akkor sem teremhetnek. [...] az ázsiai objektív és primitív magyar lélekre jellemző magatartás társaslelki tény. A »szalmaláng« például egy bizonyos tempójú és hőfokú aktivitás. Hamar ellobban ugyan, de amíg ég, perzselőn meleg. Ebben az esetben pozitív természetű. [...] Az, amit szalmalángnak hívnak, intenzív, átható, sőt átütő erejű, magas hőfok, mely rövid ideig tart. Az egyetemes élet egy sajátos formája ez, mely bizonyára szükséges, mert van.”⁸

Történelmünkre alkalmazva, hálásak lehetünk negatívnak kikiáltott, de pozitív tartalmú jellemzőinknek. Passzivitás? Mi mindent köszönhetünk a passzív ellenállásnak, amellyel túlélünk törököt, földesurakat, labancot, Bach-huszárokat, német és szovjet megszállókat! A túlélés gyökere az észjárás. Szalmaláng? Amikor a *hosszútűrés* már élhetetlenné vált, fölszikkázik az a bizonyos „szalmaláng”. A vulkánkitörés rövid, de látát lövell és hamuesőt ad. Mint Dózsa korában, vagy 1956-ban Pesten, 1989-ben Temesvárott. Ami nem jelenti, hogy ne lettek volna történelmi bűneink. Volt elég. Karácsonynak jó az emlékezete. Pontosan ez az észjárás utolsó, ám legtágasabb kapuja, a transzcendencia.

Egy idő után „betegesen húzódtunk mindentől, ami keleti, és éppolyan betegesen ácsingóztunk minden után, ami nyugati; térben a gyarmati népeket, időben az ifjúságot nem fogadtuk el teljes értékű embernek. Mi ezekre a kínzó állításokra-kérdésekre a válasz? Jóvá-tételt kell fizetni, meg kell békélnünk ifjúságunkkal, szomszédjainkkal, az itthoniakkal, de ennek az előfeltétele, hogy megbékéljünk Istennel.”⁹ A transzcendens megoldás: kiengesztelődés. A másik emberrel, önmagunkkal, a „történelem Urával”.

HÍDNEMZET VAGY KOMPORSZÁG?

Adynak igaza volt, amikor izgágán billegő ezeréves történelmünk gyengéjét észrevette, s metsző iróniával beolvasott magyar ugarnak, folyónak. Miért sodródunk ide, meg oda (leginkább vissza)? Mégse jellemző a komp képe, mert Adynak igazat kereső dühével együtt – az összképben nem volt igaza. Amit jól észrevett, a tény, hogy mindkét parthoz közünk van. Nem csak egyik, s nem csak másik. Karácsony mondja ki a magyar kultúra legtömörebb, szellemes summáját: Nyugati tartalom, keleti formában. Ez a magyar kultúra. Nyugodhatnak a „nyugatosok”, nyugat-európaiak vagyunk. A tartalom maga a kereszténység. És kellethetik magukat a „keletelők”, valóban keleti jellegű minden eredeti (s ebből merítő modern) formánk. Nyelvünk, autentikus népzeneink, táncaink, díszítőművészetünk, ősi „hajlék”-házaink (Csete, Makovecz), a filmnyelv nagytotál képeinek erejével „mellérendelő” filmjeink (Jancsó, Sára), meg a „kis autonómiák” szuverén közösségei. Egyszerre vagyunk összekötő híd s váltságidőben oda-vissza komp. Ezért telitalálat Bartók szintézise a keleti és nyugati zenei gondolkodás egybeötvözésével. Ezért remek az *István, a király* rockopera, benne koppánykodással-megistvánodással. Észjárás, magyar, egyúttal egyetemes. Megint Karácsonyt kell idézni:

8 KARÁCSONY: *A magyar észjárás*. I.m. 27.

9 KONTRA: I.m. 78.

nyugati tartalom,
keleti formában:
ez a magyar kultúra

„Magyarnak lenni (valamint németnek, angolnak, kínainak és bármely nép- vagy nemzetbelinek lenni) nem önkényes, összeválogatott, ujjunkból szopott fogalmi jegyek alapján eldönthető szubjektív esetlegesség vagy tetzesszerintiség, hanem logikai igazság. [...] A »magyar« észjárás egy másik magyar lelket feltételezve, egyik a másikhoz képest, reá nézve, vele és általa logikus. Minden elképzelhető logikai törvény vasból való törvény. Vas-törvény.”¹⁰

Ocsúdó ifjúság – Karácsony Sándor a református Sion Hegye Ifjúsági Tábor lakóival Tahiban a '40-es évek elején (*Deme Tamás gyűjteménye*)

Az észjárás egyúttal filozófia. Provokáló igazság Karácsonynak az a súlyos kijelentése, miszerint az élet értelme a szenvedés. (Kora filozófái közt ezt vallotta Dosztojevszkij, Dienes Valéria, Simone Weil, Pilinszky János is.) A békességet őrző, elviselhető állapot az, amit ez a szenvedés megenged vagy diktál. Bármennyire szokatlanul szikrázó és meglepőek az állításai, saját rendszerén belül teljesen logikusak, íme:

„az idegen rendszerben »cselekedni« erény, »nem cselekedni« bűn. Az indogermán rendszer szerint [...] az élet értelme éppen az aktivitás. Ebben a rendszerben például úgy tanítják úszni az embereket, hogy vegyék fel a harcot az ősellenféllel, az »elemmel«, a vízzel. Aki legyőzi az »elemet«, az tud úszni. [...] Eszem ágában sincs azt mondani, hogy ez helytelen eljárás. Csak azt hangsúlyozom, hogy nem egyetlen eljárási lehetőség. Egy egészen másik világ világmagyarázata szerint a víz nem ellenséges tényező az úszásnál, hanem a legértékesebb szövetség. Úszni azt jelenti, kibékülni, sőt szövetkezni a vízzel. Aki ösztönösen és még a vízre bocsátkozás előtt szót fogad a víznek, bízik benne [...], az azonnal tud úszni. A passzív rezisztencia ugyanaz a magatartás, ami úszás közben az úszót jellemzi. Nem tétlenség, hanem ökonomikus ténykedés. Ez a határtalan térnek, időtlen időnek és relációjuknak, az irracionális viszonyoknak, a »megfoghatatlannak« a világnézete. Az élet értelme a szenvedés. Az igazi aktivitás meg az, amit ez a szenvedés megenged vagy diktál. [...] Tehát nem erőtlenség, hanem erő. Nem bűn, hanem adottság.”¹¹

¹⁰ KARÁCSONY: *A magyar észjárás*. I.m. 8.

¹¹ Uo. 13.

Nemzetnevelés –

Karácsony Sándor előadása az 1943-as szárszói találkozón (Petőfi Irodalmi Múzeum, Bérczi László felvétele)

Az úszás példáját érdemes megjegyezni, hiszen több sporthasonlatnál. Filozófiai kép, világnézet, ha valaki a vizet ellenségnek tekinti, s a víz legyőzésének véli az úszni tudást, vagy ellenkezőleg, rábízza magát arra, amit/akit szeretne megismerni. Ez az életszemlélet, észjárás a szövetségésének, barátjának tartja a vizet. Eszerint az úszni vágyót nem(csak) úszómesterek tanítják arra, hogyan kell úszni, hanem maga a víz tanítja meg az úszásra.

A példa annyira életből vett, életsegítő, hogy az úszást bátran becserélhetjük másra – szövésre, festésre, táncra, éneklésre, szavalásra, színjátszásra, fotózásra, filmezésre. A textil megtanít szöni, fonni, a dal megtanít énekelni, a fa faragni tanít, a tánc táncolni tanít stb. Kodály mondta: botfűlű gyerek nem létezik, Jánosi Sándor, Tímár Sándor szerint botlábú gyerek is tud táncolni. A zenei anyanyelv mintájára Jánosi „anyalábi nevelésről” beszélt. A cserkészek, művészeti egyletek példáját tovább vitte, tökéletesítette a táncház mozgalom, ahol utcáról jött („botlábúnak vélt”) városi lények is hamar eltanulták a moldvai körtáncot, széki, gyimesi, mezősegi, dunántúli, alföldi paraszt táncokat.

A végére saját, fanyar-derűs példámat is ide illeszttem. Mivel sosem tanultam korábban táncot, kamasz koromban meg voltam győződve: ez nem fog menni. Ám nemzedékem ajtaján berobbant a *beat*korszak Beatlesszel, Illéssel, Omegával, a velük dübörgő szabad táncokkal. Majd ezekre ráépült az autentikus néptánc, a tánc házi zene, az egész folklór-*revival*, magához vonzva korosztályokat. Észrevétlenül hozzám biccent a széki csárdás aszimmetriája, a csángó táncok lendülete, a gyimesi héjsza. Belejöttem. Belemerültem a vízbe. Művészeti nevelési iskolakísérletünk kezdetén Sebő, Halmos, Koltay, kis Csoóri húzták a muzsikát, a Bartók együttes tagjai mutatták a táncot, amit már magam is tanítottam. A folyóba merülő úszásra nevel. A figyelmeseket magába szippantja a tánc. A gondolat szüli a szót, a jó szó a tettet, a cselekvés hoz táncot, a lépés az úton járás. Lényeglátó lelkű kortársainkkal azt kívánjuk: a magyar (és egyetemes) észjárás megújítása, tanulsága adjon esélyt a közgondolkodás, közbeszéd, köznevelés, közélet fejlődéséhez. Karácsony szerint „a leghatékonyabb politika a kulturális politika”.¹² Szükség van életképes gondolkodásra. A létezés magyar minőségére. Itt márpedig van ilyen. ■

¹² Idézi: KONTRA: *I.m.* 76.